

УДК 323(497.1)“1986/1989(093.2)
316.344.32(497.1)“1986/1989(093.2)

Прегледни научни рад
Примљен: 22. 1. 2016.
Прихваћен: 30. 3. 2016.

Коста НИКОЛИЋ
Институт за савремену историју
kostasnikolic@yahoo.com

Српски и словеначки интелектуалци уочи распада Југославије 1986–1989.

Апстракт: У тексту се анализира сукоб српских и словеначких интелектуалаца хуманистичког и друштвеног „типа“ (историчари књижевности и књижевници, филозофи, социолози, политички теоретичари) у годинама уочи распада Југославије. Они су били предводници „новог таласа“ који је из темеља уздрмао комунистичку Југославију и на крају довео до њеног слома. И српска и словеначка интелектуална сцена позиционирале су се као алтернатива политичком систему у својим републикама. Посебно место у том процесу имали су писци, они су оживели стари романтичарски наратив о „одбрани нације“.

Кључне речи: Југославија, Србија, Словенија, интелектуалци, национализам

Интелектуалци и политика

Однос интелектуалног стваралаштва (интелектуализма) и политике увек је више него комплексан. Интелектуализам и политика две су различите и аутономне сфере, једна духовна а друга практична и утилитаристичка. Довести их у директну везу значи донети одлуку о томе која ће од њих две постати средство у рукама друге. Теоретичари препознају „политику интелектуализма“, када интелектуализам развија своју сопствену политику кроз „глас“ који може да буде израженије метафизички или израженије прагмати-

чан. То укључује схватање да „чист интелектуализам“ није нешто аполитично и да та „чистота“ претпоставља извесну политизацију интелектуалног стваралаштва која се обично сматра „природном“ и „неутралном“, нарочито онда када служи као средство националне политике, политике глобалног хуманизма или неке друге врсте доминантног политичког дискурса. Са друге стране, ова „политика интелектуализма“ претпоставља истраживање могућности да се истински политички програми изведу из „аутономије интелектуализма“ која се схвата као чувар „стварних“ и „правих“ људских циљева.¹

У тоталитарним друштвима однос интелектуалног стваралаштва и политике разрешава се углавном тако што интелектуализам на „пригодан начин“ постаје инструмент за туђе политичке циљеве, што је карактеристично и за комунистичку Југославију. Југословенска интелигенција, посебно српска, није пружила значајнији отпор увођењу комунистичког поретка, а страх од репресије у томе није био пресудан фактор. За разлику од осталих источно-европских социјалистичких земаља, Југославија је марксизам схватала далеко озбиљније, па није ни имала праве дисиденте који би направили искорак ка друштву индивидуалаца, ка друштву грађанске демократије. Због тога је и већина некадашњих марксистичких интелектуалаца у време распада земље прихватила национализам као нову идеологију.

Комунизам и национализам имају доста заједничких особина на теоријском нивоу, а најважнија јесте управо антииндивидуализам. У оба случаја у питању је колективистичка пракса, заснована на истом типу матрице – постојање привилеговане, посебне групе унутар друштвене заједнице („радничка класа“, односно „народ“). Насупрот историјском и правном субјективитету грађанина-појединца, на чему се заснивају модерне либералне демократије, и комунизам и национализам креирају и на политичком нивоу признају само идентитет колектива, а његове идеолошке вредности сматрају темељним вредностима заједнице. Обе идеологије могу се тумачити и као „покрети за спасење“ који стварност виде као опресивну, у којој појединци воде отуђене животе (марксизам), односно у којој су изгубили свој идентитет (национализам). Разлика је у томе што је марксизам усмерен на економију и жели да превазиђе прошлост, а национализам се бави културом и црпи инспирацију из прошлости и жели да је повеже са садашњошћу како би ревитали-

1 О односу уметности и политике видети: Lev Kreft, „Umetnost i politika – slučaj pozorišta“, *TkH, časopis za teoriju izvođačkih umetnosti* 3/2002, 102–109.

зовао изворни облик националног идентитета. У том смислу је и комунистички мит о „светлој будућности“ и социјализму као једином избору био близак националном миту о прошлости као „природном стању“. У оба случаја неопходно је било хомогенизовање друштва свим средствима и апсолутна власт.²

Југославија је имала веома мало либералних интелектуалаца који би се залагали за ширење идеја плурализма, правне државе, вишестраначких избора, слободног тржишта, индивидуалних слобода и људских права. Већина интелектуалаца није била у сукобу са властима, па је крајем 80-их година 20. века веома лако прихватила национализам, јер су, како истиче С. Малешевић, били „органски законодавци“, односно сматрали су да су њихова учења и идеје потпуно научно засновани и истинити.

За државну интелигенцију марксизам-лењинизам је био чиста наука која је открила „највише законе историје“, за интелектуалце који су режим „критиковали“ са левог крила важили су слични принципи – следити програм раних радова „класика марксизма“; њихова критика државне стратегије била је само радикалнија и „чистија“ интерпретација Марксових идеја. На крају су се они стопили са националистима који су такође имали „законодавни“ поглед на свет, само што је њихов циљ био оснивање независне националне државе на етничким принципима. Али, и њихове визије етнички утемељене нације биле су засноване на строго детерминистичком и натуралистичком принципу, по коме се постојање и развој нација доживљава у терминима природних законитости.³

„Партијност“ интелектуализма замењена је националним дискурсом, а некадашњи дијалектички материјализам „етничким материјализмом“. Доминантна особина таквог типа интелектуалца јесте схватање да је интелектуални живот борба, а духовна остварења само део „борбене акције“. Разумевање другачијег мишљења или погледа на свет било је само у функцији припреме „победоносне борбе“ против „супарника“; свест о потреби уважавања и евентуалног прихватања супротног мишљења једноставно није постојала.⁴

2 Nenad Dimitrijević, „Reči i smrt: nacionalistička konstrukcija stvarnosti“, *Reč. Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja* 60/5, decembar 2000, 139–140.

3 О друштвеној улози и типовима интелектуалаца видети: Siniša Malešević, „Od organskih zakonodavaca do organicističkih tumača: intelektualci u Jugoslaviji i postjugoslovenskim državama“, *Reč. Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja* 70/16, jun 2003, 33–50.

4 Коста Николић, *Српска књижевност и политика 1945–1991. Главни токови*, (Београд, Завод за уџбенике, 2012), 219.

Нова Словенија

Српски и словеначки интелектуалци имали су веома важну улогу у тумачењу државне и друштвене кризе која је потресала Југославију. Њихов ангажман имао је снажне историјске реминисценције, па су они постали један од пресудних чинилаца у стварању нове историјске свести која је и довела до распада СФРЈ.

Средином 80-их година 20. века Словенија се отиснула у период либерализма без преседана у постојећем комунистичком свету. Геополитички најближи западним земљама, са веома развијеним културним идентитетом, поносни на свој антифашистички рат у коме су створили националну државу, неоптерећени националним мањинама, посебно српском, Словенци су „и умом и срцем“ тежили изласку из Југославије и укључењу у Европску заједницу. У таквом духовном и политичком миљеу, у Словенији је у овом периоду наступила епоха племе грађанских иницијатива које су тражиле да комунисти провере свој легитимитет на слободним парламентарним изборима.

Интелектуалци из Београда и Љубљане предводили су после Титове смрти „буђење демократије“ у Југославији, али је касније између њих дошло до непремостиве поделе по питању опстанка заједничке државе. Сукоб је радикализован словеначким одбијањем да покаже солидарност са Србима у вези са косовским питањем. На удару словеначке алтернативне политичке сцене највише се нашла ЈНА која је тамо доживљавана као бастион комунизма, а у Србији је и даље постојао снажан мит о војсци као чувару темеља државности. Зато су словеначка залагања за цивилно друштво тумачена као напад на саму суштину југословенске државе. Слично као и у Србији, писци и научници из области друштвених наука, а не историчари, изложили су ново виђење словеначке прошлости у Другом светском рату, али и у првим послератним годинама.⁵

Дуги низ деценија у српској, али и широј југословенској јавности доминантна је била представа о томе да је Словенија кроз југословенску државу трајно остварила своје историјске тежње и националне интересе. Тај наратив је говорио да су Словенци у Југославију ушли као економски неразвијен, административно распарчан и „културно заостао мали народ“ у размерама средње Европе. Осим тога, немачки притисак онемогућио је елементарну националну

5 Jasna Dragović-Soso, „Spasioci nacije“, *Интелектуална опозиција Србије и оживљавање национализма*, (Београд: Фабрика књига, 2004), 242.

еманципацију (развој националног школства и културе) а немачки капитал доминирао је словеначком индустријом. Зато је и католичко и либерално грађанство тражило „спас“ у јужнословенском уједињењу: кроз обе Југославије Словенија се афирмисала у свим погледима и на свим нивоима, па је остало отворено питање зашто се одлучила на излазак из Југославије и стварање националне државе.

Словенија је била најразвијенија република југословенске федерације, и она никада није скривала своје незадовољство због великих издвајања за неразвијене чланице заједнице. Тај проблем генерисао је словеначки национализам још у раној фази, у периоду када се веровало да је изградња новог, социјалистичког друштва заувек избрисала поводе за национализам.⁶

Словенија своју жељу ка националном самоопредељењу и суверености није описивала националистичком реториком, иако је у тадашњој Југославији била захваћена можда и најснажнијим национализмом. Она је говорила о „слободи“ и „демократији“, отварању динамичних процеса који би Словенцима омогућили да слободно изаберу демократски систем владавине. По већинском уверењу Словенаца, то више није било могуће остварити у оквирима Југославије због супротстављања Срба и њиховог „национал-бољшевизма“.⁷

Сама Словенија се још од раније определила за самосталан излазак из југословенске кризе, не обазирјући се много како ће то други учинити. Она је била најразвијенија република, посебно је наглашавала да, иако у укупној популацији Југославије учествује са не више од 8%, ствара 20% њеног бруто националног дохотка и даје скоро трећину југословенског извоза на конвертибилна тржишта. Ова „варљива једначина“ није узимала у обзир заробљена тржишта осталог дела Југославије, посебно не јефтину радну снагу и сировине доступне Словенији у другим деловима земље, пре свега у Србији, Босни и Македонији. Словенија је сматрала себе делом западног

6 Карактеристично је, на пример, излагање Виде Томшић (1913–1998, дугогодишњи члан највиших државних и партијских руководства Словеније) на седници Идеолошке комисије ЦК СКЈ, одржаној 8. и 9. маја 1956. године. Она је тада партијски врх упозорила на „појаве шовинизма“ међу словеначким радницима који су веровали да је словеначки стандард уништен због инвестиција у неразвијене крајеве, као и да се међу некомунистичком омладином говори да би Словенији било боље да је самостална, и то са Трстом у свом саставу. (Наведено према: Предраг Ј. Марковић, „Однос Партије и Тита према југословенском и националном идентитету“, *Идентитет: Срби и/или Југословени*, ур. Светлана Љубоја, Предраг Марковић, Ласло Секел, Мирјана Васовић, (Београд: Институт за европске студије, 2001), 17).

7 Milošica Štovič, „Samoopredeljenje naroda i raspad Jugoslavije“, *Kultura polisa* 15/2011, 48.

цивилизацијског круга, пошто је дуго у прошлости била покрајина Аустрије, па је „лако могла да замисли врло примамљиву самосталну будућност и себе као будућег члана Европске заједнице“.⁸

Предводници „новог таласа“ у Словенији, међу којима је било и доста припадника левичарске интелигенције, афирмисали су се као алтернативна политичка снага. Они су говорили да је идеја комунизма доживела историјски пораз, да су остали делови Југославије испод „цивилизацијског нивоа“ Европе, да се ради о „заосталом Балкану“ са свим особинама заостале „свести и понашања“ које карактеришу споре промене у културним и економским односима и да највећи део тог „неразвијеног света“ живи на рачун „развијених“, Словеније пре свега. Доминантно тумачење било је да остатак Југославије вуче Словенију у статус неке врсте „трећег света“. Словеначка интелигенција била је јединствена у ставу да Србији одговара искључиво унитарна и централистичка Југославија, а да Словенија мора да се „врати у Европу“, односно да напусти Балкан и кроз централну Европу оствари свој суверенитет и национални препород. Зато је Југославија све више схватана као „терет“.

Алтернативне групе функционисале су скоро као политичке партије. Покривале су широк спектар – од екологије до права хомосексуалаца. Појавио се и уметнички покрет „Neue Slowenische Kunst“ – Нова словеначка уметност, као изазов парохијалној Словенији. Музичка група „Лајбах“ из Трбовља („Laibach“, немачко име за Љубљану, под којим се она први пут помиње 1144; то име је носила и за време Другог светског рата) постала је предводник авангарде и у Словенији и у Југославији. Њихове нацистичке униформе, честа употреба немачког језика и подругивање партизанској традицији ударали су у саме темеље Југославије.

Мировни, еколошки, феминистички и остали покрети, који су средином 80-их година 20. века представљали снажан цивилни покрет у Словенији, углавном су произлазили из омладинских клубова и организација. У њиховом оквиру су 1984. створене лезбијска секција „Lilith“ и хомосексуална секција „Magnus“ (прва таква друштва у социјалистичким земљама). Занос словеначкој алтернативи давала је растућа критичност према носиоцима власти, а делом и систему, која је код Словенаца била контрадикторна: с једне стране, они су изражавали своје незадовољство Савезом комуниста, појединим функционерима и институцијама система који нису про-

8 Ivan Berend, *Centralna i Istočna Evropa 1944–1993 : iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*, (Podgorica: CID, 2001), 341.

нашли начин за излазак из кризе, а с друге стране, 60% испитаника исказало је 1986. поверење у систем социјалистичког самоуправљања.⁹

Словеначка омладина била је нешто посебно у односу на остале југословенске омладинске организације јер је била снажно национално „обојена“, а тај тренд био је видљив још од година Другог светског рата. Словеначка омладинска организација изазвала је праву сензацију када је поводом обележавања Титовог рођендана предложила постер Хитлерове омладине за промоцију југословенске штафете којом је обележавана та прослава (Дан младости).

На службеном конкурс који је расписала федерална омладинска организација, победио је плакат који је урадио алтернативни словеначки „Нови колективизам“. После једног упозорења да је у питању само римејк нацистичког постера из 1936. под називом *Трећи рајх* аутора Рихарда Клајна, спроведена је цензура. „Нови колективизам“ је направио инверзију нацистичких симбола и претворио их у социјалистичке (свастика је замењена звездом). Провокација младих словеначких уметника још једном је потврдила наличје југословенског идеолошког поретка: идентификација жирија са визуелном идеологијом постера открила је модел одржавања комунистичког имагинарног света путем „травестираног нацистичког симболизма“ који је био скривени додатак, допуна комунистичког симболизма.¹⁰

Постер је представљао гест пркоса против комунистичког режима и ЈНА која је остала заштитник титоизма. Тако је Љубљана први пут постала културни магнет јачи од Београда, који се тада окренуо одбрани „српског Јерусалима“. До тада је Словенија имала статус најразвијеније републике, Словенци су сматрани највреднијим народом, али исто тако и најконзервативнијим због свог снажног католичког идентитета. Та слика промењена је преко ноћи, што је битно определило и перцепцију догађаја уочи и за време распада СФРЈ.

И католичка црква у Словенији постепено је постајала партнер држави, посебно након доласка Алојзија Шуштара (1920–2007) на место новог љубљанског надбискупа. На ту функцију именован је 23. фебруара 1980. указом папе Јована Павла Другог. Црква је од тада значајно променила начин понашања према властима, а надбискуп Шуштар је државним органима „на културан и ненаметљив

9 Božo Repe, „Slovenija u procesu raspada socijalističke Jugoslavije“, *Gračanički glasnik* 30/15 (2011), 68–69.

10 Marina Gržinić, *Avangarda i politika. Istočnoevropska paradigma i rat na Balkanu*, (Beograd: Beogradski krug, 2005), 210–211.

начин, али јасно и одважно“ саопштио које су основне тачке његовог политичког програма који је за крајњи циљ имао стварање независне словеначке државе. У следећим годинама расправљало се углавном о томе које од тих захтева и на који начин реализовати како „ствари“ не би изазвале превише сукоба. Црква је постигла партнерство с државом, а дијалог са властима постављала је на прво место, чак и на штету веће подршке опозицији. Због тога су је неки интелектуалци из опозиције у другој половини осамдесетих година у више наврата критиковали.¹¹

Спорови

Иако су се словеначки интелектуалци све више окретали од Југославије, београдска критичка интелигенција очекивала је од њих помоћ у демократској реформи заједничке државе. Поједини њени припадници истицали су „традиционално пријатељство“ два народа, посебно из времена Другог светског рата када су многи Словенци спас од нацистичког погрома пронашли управо у Србији. Указивали су и на то да између њих никада није било спорних питања, ни територијалних ни мањинских.

И у тражењу подршке за решавање косовског проблема српски интелектуалци окренули су се „традиционалним“ савезницима. Зато су били „искрено изненађени и згранути“ реакцијом словеначких интелектуалаца када су се они невољно одлучили да проговоре. Не само да нису подржали српске захтеве већ су истицали да у тврдњама о кршењу људских права Срба на Косову нема ни трунке истине. Признавањем да проблем постоји, отворила би се могућност промене уставног оквира Југославије, што се није смело дозволити ни по коју цену. За српске интелектуалце је одсуство подршке доживљено као шокантна, директна „издаја“.¹²

Први отворени неспоразум наступио је 1984. када Добрица Ћосић није успео да придобије ниједног словеначког (ни хрватског) интелектуалца да учествује у општејугословенском Одбору за одбрану слободе мисли и изражавања. Словеначка критичка интелигенција тада је донела одлуку да више не учествује у акцијама ван своје републике, па је тако новембра 1985. пропао покушај да се уопште и разговара о облику неке „треће Југославије“. Сам Ћосић је истицао да су словеначки интелектуалци били јединствени у одба-

11 Repe, „Slovenija u procesu raspada socijalističke Jugoslavije“, 69.

12 Dragović-Soso, „Spasioci nacije“, 218.

цивању Југославије и да су желели да се „врате“ у Европу. Тврдили су да је Југославија „историјски мртва“, да је ускратила Словенији њен природан развој у модерну европску државу, да су Срби само „вешто сакривали своје српство иза фасаде југословенства“ и да је у обзир долазила само конфедерација. Директна потврда да словеначки интелектуалци одбијају било какав савез са својим српским колегама деловала је поразно за српску страну.¹³

На иницијативу Тараса Кермаунера (1930–2008, историчар књижевност, филозоф и драматург; његовог оца Душана Тито је 1939. искључио из КПЈ због „сепаратизма“), организован је састанак Добрице Ћосића, Михаила Марковића и Љубомира Тадића са уредништвом све утицајније *Нове ревије*, која је постала предводник словеначког алтернативног националног програма. Састанак је одржан 15. новембра 1985. у љубљанском ресторану са „прикладним“ именом – „Мрак“. У разговору су учествовали Споменка Хрибар¹⁴ (главни уредник *Нове ревије*), Нико Графенауер, Милан Апих, Тине Хрибар, Франце Бучар, Иво Урбанчић и Јоже Сној.¹⁵

Док је београдска група дошла да разговара о облику неке треће Југославије, словеначки интелектуалци су их обавестили да сматрају не само да је Југославија историјски мртва већ и да Словенији спречава повратак у Европу и логичан развој у модерну државу. Услов за било какву заједничку југословенску државу био је да она гарантује Словенији потпуну националну аутономију. Док су се Срби залагали за „истински федералну Југославију“, Словенце је занимала једино конфедерација. Они су сматрали да је „смешна“ некаква културна аутономија унутар централизоване савезне државе, у којој се иза фасаде југословенства заправо скрива српство. Књижевник Цирил Злобец је тврдио како је мултикултурализам неприхватљив и опасан, јер би „суверенитет“ Словеније свео на пуки фолклор.

Српска делегација је била „запањена“ оним што је чула од словеначких колега. Добрица Ћосић је по повратку у Београд писао

13 Исто, 253–254.

14 Споменка Хрибар (1941), филозоф и социолог. Мајка Марија-Јелица Мравље и отац Раденко Диклић, убијен у београдској Главњачи 1942. Радила је у Институту за социологију и филозофију при Универзитету у Љубљани, па на Факултету друштвених наука. Она је прва у Словенији писала о комунистичким злочинима у Кочевском рогу (1945) над пораженим антикомунистичким снагама. Касније је била истакнути члан опозиционог Демократског савеза и посланик у првом вишестраначком словеначком парламенту конституисаном 1990.

15 Slavoljub Đukić, *Lovljenje vetra. Politička ispovest Dobrice Ćosića*, (Beograd: Samizdat B92, 2001), 130.

Графенауеру и Хрибаровој – пребацивао је словеначким „пријатељима“ што се све више удаљавају од Југославије, што потцењују националну еуфорију, „то јест антибосанство, што значи антисрпство које је захватило и дубине словеначког народа“. Говорио је и о „антисрпској коалицији“, а узроке томе видео је у неспособности службеног Београда да се суочи са реалношћу: „Нас још увек муче југословенске химере, особито несхваћеност, залудност и трагизам нашег југословенства. Нас одавно и данас маљевима туку по челу, ми ћемо неминуовно доћи себи и бистром разумевању своје историјске регресије и положаја, својих дужности и могућности. Биће потребно доста времена, али пре свега демократских услова које немамо, да ми Срби артикулишемо своје национално и југословенско питање, своје схватање демократског социјализма у савременој цивилизацији, односно, да створимо свој савремени национални и друштвени програм. У ствари, ми прави и стварни национални програм немамо већ 60 година“.¹⁶

Још огорченији Ћосић је био у другом писму Споменки Хрибар (27 страница) у коме је одговорио на њено писмо (64 странице). Посебно је био незадовољан оценама о српском хегемонизму: „Морам Вам искрено рећи: после рата никад, ни до 1948. нисам осећао да је Београд, или да су Срби, политички центар Југославије, тј. њен хегемон. За мене је хегемон одувек био Политбиро ЦК КПЈ, тј. Тито са Кардељем, Ранковићем, Кидричем, Бакарићем а Београд им је административно седиште, док су Бриони, Брдо код Крања и разне виле и ловишта били права политичка станишта и центри. Ја и данас сматрам да Београд није седиште моћи, него само седиште административних институција преко којих моћни људи ове земље из њих руководе, диктирају, условљавају живот свих нас. Ја се много више осећам подаником Станета Доланца и зависнији сам у свему од њега, но од Ивана Стамболића или било ког српског председника“.¹⁷

Од тада је све више долазило до приближавања ставова службеног Београда и српске антикомунистичке интелигенције према „словеначком питању“, што је врхунац достигло 1989. године. Словеначко антијугословенство болно је прихваћено, али се на Словенце и даље гледало као на „мали и немоћан народ“, који је био смештен између много јачих народа – немачкога, италијанскога и мађарскога – и зато ће Словенци у „одлучном часу“ морати да буду одани Србији, односно Југославији. И док се српска представа о Словенији, створена још у периоду после Првог светског рата, није мењала, Словенија се променила. И то из корена и драстично, без

16 Исто, 130–131.

17 Исто.

икаквог сентимента према идејама „јужнословенског братства“.

Словеначка комунистичка партија је још од средине 80-их година 20. века отварала простор за плурализацију политичке сцене и алтернативне политичке концепте. На југословенском нивоу истицала је као приоритет заустављање обнављања „централизма“ и „унитаризма“. Још 1982. тврдокорног комунисту Франце Попита на месту председника Председништва ЦК СК Словеније заменио је либералнији Андреј Маринц, али без обзира на то, неслагласности око положаја Словеније у федерацији није било.

Права промена у СК Словеније уследила је 1986. када је на челну функцију словеначке комунистичке партије изабран Милан Кучан (1941). Управо у том периоду, словеначка алтернатива јасно је изложила и свој национални програм. У Љубљани је јануара 1987. *Нова ревија* у свом 57. броју објавила „Prispevke za slovenski nacionalni program“ („Прилоге за словеначки национални програм“). Број је био спремљен већ у септембру 1986. али је реакција на познати Меморандум САНУ који се управо тада појавио, условила одлуку да се текст „Прилога“ објави кад се ситуација смири. Словеначки интелектуалци тврдили су да је израда националног програма од виталног значаја за „преживљавање Словенаца“ и да су они у опасности да нестану као нација; положај Словеније у Југославији био је неравноправан; она је морала да издржава неразвијене републике; присуство ЈНА у Словенији била је „окупација туђинске армије“; исказан је страх и да Словенија, због великог прилива „странаца“ и смањене стопе наталитета, постане „мултинационална република – темпирана бомба налик на Косово“. Тине Хрибар је, на пример, сматрао да националне мањине у Словенији не смеју да имају иста права као и Словенци и да Словенија може да функционише само као „неприкосновена домовина Словенаца“.¹⁸

И док је против Меморандума, али и целе САНУ, у Србији вође-

18 Dragović-Soso, „Spasioci nacije“, 277–278. - Тине Хрибар се супротстављао и југословенству и „југославијанству“, односно југословенској нацији како у етничком тако и у политичком смислу. За њега је југословенство у оба та смисла речи било неприхватљиво јер би оба претворила Словенце у мањину у оквиру унитарне државе. (Dejan Jović, „Strah od postojanja manjina i sukob u prethodnoj Jugoslaviji“, *Reč. Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja* 65/11, mart 2002, 125). Залажући се за независност, поједини аутори *Нове ревије* (Петер Јамбрек, Иван Урбанчић) користили су Кардељево концепцију која је признавала републике као државе. Словеначки националисти супротставили су се југословенском „унитаризму“, а не српском национализму. Франце Бучар и Иван Урбанчић чак су подржали српске захтеве, али су јасно захтевали да њихове српске колеге раскрсте са свим траговима „југословенског унитаризма“. Управо на тој платформи словеначка опозиција је постигла сагласност са партијским руководством Словеније. (Исто).

на беспопштена политичка кампања, политички врх Словеније благонаклоно је гледао на „Прилоге“, који су временом уграђени у темеље службене политике. У питању је био процес иманентан оном у Хрватској из времена Маспока. Јоже Смоле, председник ССРН Словеније, одмах је одбацио поређење „Прилога“ са Меморандумом, а Митја Рибичич их је окарактерисао као позитивну појаву, јер је то било „звоно на узбуну“ и за Југославију и за Словенију. Милан Кучан је одбацио оптужбе да је у питању сецесионизам – *Нова ревија* је само желела „правно признање“ тог права. Сами творци „Прилога“ истицали су да је Кучан на тај начин „припремао терен“ за раскид са Београдом.¹⁹

Разлике између два концепта најбоље је изложио Тарас Кермаунер у чувеним „Писмима српском пријатељу“, која су се односила на Добрицу Ћосића. Писма су објављивана у љубљанском *Дневнику*, а преносили су их *НИН* и *Борба*, али никада интегрално.

Кермаунер је тврдио да је српски народ носилац унитаризма и државног централизма у Југославији и да Словенци више не желе да подносе то „насилно усређивање – тортуру братства и јединства, то насилно становање под истим кровом с братом ког, на крају крајева, можда уопште не желе“. После 1981. Словенци су постали жртве „слепог беса“ Срба због „етничке победе“ Албанаца на Косову и Метохији и притиска који је долазио из Београда да се Словенци потчине „моделу братског терора“. Кермаунер је сматрао да су Срби били суочени са „цивилизацијском дилемом“ да докажу своје „европејство“ тако што ће напустити идеологију „крви и тла“. Насупрот њима, Словенци су били у процесу „остваривања цивилног друштва“, нису „експлоатисали никога у Југославији“, нису имали никаквих територијалних претензија према другим народима и нису више желели да живе у „проафричкој и проазијској“ Југославији јер су започели процес „придруживања развијеном свету“.²⁰

19 Dragović-Soso, „*Spasioci nacije*“, 282.

20 Исто, 287–288. - Кермаунер је накнадно истицао да је почетком 80-их година 20. века Београд деловао космополитски и да се он због тога везао за српске интелектуалце очекујући рад на заједничкој платформи за европеизацију Југославије: „Управо због тога је за мене био тако велики шок када су се обрнули на главу: постали су оно што су раније негирали и презирали: националисти, ускогруди, фанатични, насилни. Са њима се дешавало исто што се дешавало 90-их година са словеначком католичком Црквом која се из толерантне, концилске, милостиве претворила у непријатељски настројену, властодржачку, тамно загрижену. [...] За мене је то био страхан ударац. Прилично сам полагао, и то је била моја последња културно-политичка платформа и пракса, на заједнички пут југословенских нација у западну Европу. Мислио сам да ће управо српски-београдски интелектуалци одиграти у томе главну улогу, а они су били они који су први заказали. За то је било

У тоталитарним друштвима као што је било југословенско, спорна политичка питања прво се отварају на културном пољу. У том процесу књижевност је имала најважнију улогу, јер је она одувек неговала „наглашену бригу“ за традиционално наслеђе нације. Сваки писац, по природи сопственог позива, одређивао се према традицији језика на коме пише и према наслеђу своје културе. Питање односа национализма и књижевности изузетно је сложено, јер није лако дефинисати сам појам национализма у том контексту. Јасна је тенденција да се уметност користи како би се откриле „истине“ о националној историји; тамна места из те историје књижевници су често истраживали у форми фикције, знатно пре него што су то радили историчари. Проблем са Југославијом био је у томе што је у њој постојало више таквих „истина“ и оне су биле у сукобу још од стварања те земље.²¹

Једна од првих службених институција која је постепено почела да прелази оквире чисто културне акције било је Друштво словеначких писаца. У њему су били људи са често различитим погледима, чланови Савеза комуниста Словеније, али и њихови критичари. Примећен је критички став према ситуацији у Савезу књижевника Југославије, у одбрану уметничке слободе, јавна одбрана уметника који су били осуђени у другим деловима Југославије. Најмасовнији и најупечатљивији чин словеначких писаца била је организација јавне трибине под називом „Словеначки народ и словеначка култура“, одржане у Љубљани 9. и 10. јануара 1985. године. Трибина је отворила сва кључна питања демократизације и националног програма, што је био јасан показатељ да је иницијативу у формирању словеначког националног програма преузела интелектуална опозиција.²²

На другој страни, у српској књижевности од почетка 19. века и отварања модерне епохе у српској историји, може се наћи врло мало писаца који су искључиво били посвећени свом књижевном делу, односно оних који се нису, на неки начин, бавили политиком а садржаје из политике уносили у своје стваралаштво. Зоран Аврамовић сматра да се културни идентитет српске књижевности не може

више узрока. Између осталог и тај да је модел словеначког интелектуалца био Левстик, средњи положај између уметника и просветитеља, а Срби су се поделили на космополите и на обичан народ који је остао архаичан, варварски“. (Taras Kermauner – Boris A. Novak, „O komunizmu i nacionalizmu, književnosti i politici, Sloveniji i Jugoslaviji, bolu i Bogu“, *Sarajevske sveske* 4/2003, 46–47).

21 Николић, *Српска књижевност и политика*, 53.

22 Repe, „Slovenija u procesu raspada socijalističke Jugoslavije“, 70.

реконструисати без анализе ове необичне чињенице. Сусрет писаца и политике одвијао се кроз лични и групни ангажман књижевника, кроз „семантизацију политике“ у њиховим литерарним делима, као и „политичко читање“ или „политичку прашину“ коју су подизала њихова дела (или политички ставови) у јавном животу српског друштва.²³

Аврамовић нуди више објашњења блиске везе књижевности и политике, а најтачнијом нам се чини оцена о феноменима карактеристичним за „мале културе“ када интелигенција на себе преузима све јавне послове. Тај процес разумљив је и схватљив за период када су Срби били у процесу државног конституисања, када није било образоване класе, али је то настављено и у каснијем периоду. Тај феномен може се објаснити самом природом српске политичке културе која се обликовала на историјском наслеђу народне „борбе за слободу“. Српска књижевност изашла је из народне епске традиције и презела је једну визију српског друштва у којој „народни песник“ учествује у „националној патњи“ и борби за слободу свога народа.

Тако је, како уочава Аврамовић, дошло до „литераризације политике“, тј. српска политичка пракса није се градила око економских интереса грађана и друштвених група, око дефинисања односа грађанина и власти, око ограничења апсолутне власти и борби за слободу појединца – темељна политичка вредност литерарне струје у српској политици био је народ и борба за његова права: ослобођење од турске власти, јужнословенско уједињење, па на крају 20. века и уједињење српског народа на развалинама некадашње заједничке отаџбине.²⁴

На крају 20. века, у време распада СФРЈ, и српска и словеначка књижевност вратиле су се једној од својих најважнијих одредница – политичком ангажману, односно борби за „народ“ и његову „слободу“. Последњи покушај да се направи нека врста споразума између српских и словеначких писаца и интелектуалаца уопште, учињен је у касну јесен 1987. када су ПЕН клубови Србије и Словеније организовали две расправе на тему „Словенци и Срби данас“.

Први круг разговора одржан је 5. и 6. новембра 1987. у Љубљани (у Цанкарјевом дому) у организацији словеначког ПЕН центра. Основне теме разговора образложио је Драго Јанчар: 1) зашто је данас Југославија потребна Словенцима и Србима; да ли

23 Зоран Аврамовић, *Чији је књижевник и његово дело. Расправа о културном идентитету српске књижевности*, (Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2003), 95.

24 Исто, 99–100.

се и колико остварују њихови национални циљеви; 2) да ли постоји и да ли је могуће тражити српски културни простор у Југославији; 3) у чему Словенци не схватају Србе, односно Срби Словенце; шта је помутило некадашње добре односе; какво решење виде Словенци за Косово; 4) Словенци и Срби у односу према Балкану и Европи; 5) шта су словеначка и српска интелигенција данас дужне својим народима.²⁵

Предраг Палавестра, председник српског ПЕН центра, истакао је да Срби данас нису у истом положају као Словенци и да национални положај српског народа није равноправан са положајем других народа, посебно словеначког, у многим областима. Нагласио је да Срби траже само једно: да у свему имају иста права и исти статус као и сви други народи у Југославији: „Док се у Словенији и код Словенаца тај захтев сматра легитимним и опште прихваћеним, подржаним од врха до дна друштвене лествице, од партијског и државног руководства до кмечке гостилне у најмањој васи, у Србији и код Срба, нарочито код Срба који живе изван Србије, само истицање таквог захтева сматра се изразом и ескалацијом опаког српског национализма“.²⁶

На другој страни, Милош Микелн је упозоравао да националну слободу Словенаца у Југославији треба стално бранити од квазимарксистичке теорије стапања у један народ и практичних покушаја у том правцу: „Очигледно је да ће људи увек наседати демагозима који обећавају да ће решити све тешкоће неке вишенационалне заједнице тиме што је претопе у један једини народ, после чега ће одмах бити добро“.²⁷ Микелн је тражио и да се разговара о томе да ли још увек има „здраве основе“ за заједничку државу или је боље почети размишљати о разлазу.

Слободан Селенић је указао на то како је монолитност упадљива особина актуелног словеначког јавног иступа. Посебно му је сметало то што се тежња ка демократским формама друштвеног и економског организовања објашњава природом националног бића Словенаца, а ауторитарна форма тих односа природом српског бића. Селенић је говорио и о томе да су најмање Срби творци друге Југославије која је била недемократска и ауторитарна држава: „Заслуга за обликовање друге Југославије, управо на идеолошком и концептуалном плану, припада пре свега Словенцима и Хрватима, па први пут осамостаљеним Бошњацима, Македонцима, Шип-

25 „Срби и Словенци“, *Књижевне новине*, 15. новембар 1987, 12.

26 Исто.

27 Исто.

тарима и тек на крају, ако икако, Србима. Говорити после 1944. о српском хегемонизму, београдском централизму, врло је цинично када се Србија у више подручја налази под специфичном принудном управом других народа и народности самоуправне Југославије²⁸.

Селенић је истовремено говорио и о „уступцима“ које је Србија учинила пристајући на Југославију после Другог светског рата: 1) једино она није конституисана као државна заједница, мада су разлози за аутономију Далмације, Лике и Кордуна били исти као и они за аутономију Косова и Војводине; 2) елиминишући већински принцип из свих институција одлучивања Срби су се, као најбројнији народ, одрекли једног од темељних права на којима почивају демократски системи; 3) у Другом светском рату Срби су страшно страдали само зато што су Срби: „Стиснули су зубе и успели да преко тога пређу ћутке, што није ни хајдучки ни официрски поступак, али мени се чини високо цивилизован, од племените твари сачињен“²⁹.

Димитрије Рупел је, пак, упозоравао своје српске колеге да „прилично велика маса Словенаца“ није више чврсто уверена да им је Југославија заиста потребна. Другим речима, Словенци ће пристати на Југославију само под одређеним условима: 1) да та држава Словенцима омогући остваривање њихових националних, социјално-економских и политичких интереса; 2) да Југославија не мења и не деформише извесне историјске интересе Словенаца; 3) да у Југославији Словенци нормално напредују и развијају се „приближно исто“ као и њихови суседи Италијани и Аустријанци; 4) да у Југославији имају иста права као и други народи, тј. да се сачува „право вета и паритет са другим јединицама“³⁰.

Добрица Ћосић је говорио о поразу владајуће идеологије и њеног државног и друштвеног поретка, па је сваки југословенски народ морао да преиспита своје „стање, циљеве и начела“ на којима је „основана југословенска држава“. Истицао је и да је традиција антисрпства у Словенији почивала на „милитантном католицизму, аустријском духу и коминтерновској идеологији“ КПЈ. Посебно су ти тонови били изражени у словеначкој култури после Устава из 1974. и „шиптарске“ побуне 1981. године: „Они имају и антијугословенску мотивацију, али нису само то. Они се прикривају антиунитаризмом и антицентрализмом, али унитаризам и централизам су њихов алиби. Имам осећање: никад у прошлости наши односи нису били тако

28 Исто, 14.

29 Исто.

30 Исто.

замућени и толико антагонистички какви су данас“.³¹

Наставак разговора српских и словеначких писаца одржан је 13. новембра 1987. у Београду. У уводној речи Предраг Палавестра је нагласио како писци себе сматрају делом југословенског друштва „коме није свеједно шта се са свима нама данас збива, на какав смо руб цивилизације доведени и где се заправо као култура налазимо на крају 20. столећа“. Српски писци су у разговоре ушли како би отклонили све веће неспоразуме између српске и словеначке интелигенције: „Да нађемо и именујемо, па на тај начин и да оспоримо, бар неке разлоге који су нас довели до тог опасног отуђења и да понудимо извесна морална решења за друштвену кризу“.³²

Палавестра се осврнуо и на „тешке речи и грубе политичке оцене“ које су изречене о сусрету у Љубљани: „У високим партијским форумима учесници ових разговора оптужени су за национализам, мада су ишли на тражење споразума, на дијалог завађених партикуларизама и отклањање напетости међу братским народима и културама у истој заједници. Оптужени су за антикомунизам када су се заложили за демократију и јавност, за критички дијалог равноправних и пуну правну одговорност свих који учествују у друштвеном процесу. Када смо потражили узроке свеопште кризе југословенског друштва која прети још већим хаосом, оптужени смо да ширимо мржњу, да смо бранитељи уских националних интереса, самозванци и грађанска демократска интелигенција која оспорава власт радничке класе, јер се противи самовољи и некомпетентности владајуће политичке бирократије. Ти напади на ове разговоре више су претња мислећим људима и интелигенцији, него стварна политичка оцена ставова који су у разговорима изложени. То је претња слободној мисли и слободи изражавања, сатеривање критичке мисли у поданичко ћутање“.³³

И Добрица Ћосић се осврнуо на политичке притиске, сврставајући их на пол стаљинизма и наглашавајући да ће писци увек бранити људско и национално достојанство језика на којем мисле и пишу. Сматрао је да лоши међунационални односи у Југославији потичу од „априорног претпостављања националне слободе и права, а то значи државе и бирократије над грађанским правима и слободама појединца“. За њега је било потпуно погрешно схватање како вишенационалне заједнице стварају и одржавају „космополитска идеја и међунационална и братска љубав“. У том контексту, Југо-

31 Исто, 17.

32 *Књижевне новине*, 1. децембар 1987, 1.

33 Исто, 15.

славију су створили историјска нужност, национални интереси у датим околностима, национална идеологија и националне заблуде. У први план је истицао дубоке религиозне, културно-цивилизацијске, историјско-политичке, економске и менталитетске разлике међу југословенским нацијама. За Ћосића је најважнија била „чињеница“ да су обе Југославије створене у „братоубилачким ратовима, на геноцидима“, на верским ратовима и грађанском рату: „Та историјска околност, тај идејни, морални и психолошки садржај стварања и одржавања Југославије постао је њена кобна, трагична суштина из које лако букне резидуална свест, на малим поводима обнављају се антагонизми и разгоревају деструкције“.³⁴

Димитриј Рупел је истицао да се у Југославији сукобљавају две концепције развоја друштва, државе и политике: „У једном њеном делу још увек се причају велике приче о револуцији, штафети, братству и јединству, а други део покушава да се афирмише са извесним плановима као што су развијање сектора услуга, комуникација, информатике, мале привреде. Демократија означава аутономију, живот по мери обичног човека, народа, по мери нације. Дакле, демократија не значи словеначки живот по мери неког другог народа него по својој сопственој националној мери“.³⁵

Цирил Злобец је био експлицитан у ставу да су разлике између Словенаца и Срба непремостиве. Те разлике имале су дубоку историјску вертикалу и из њих су проистицали сви конфликти. Титова смрт означила је и нестанак ауторитета који је могао да пресуђује у међунационалним споровима, а формула братства и јединства историјски је потрошена и Југославија је била на крају свог пута: „Што више упознајемо једни другог, то све више недвосмислено констатујемо да су бројне разлике међу нама такве да их ми, сваки са своје стране, не можемо и не желимо да отклонимо јер смо уверени да представљају вредносни део наше традиције, цивилизације, културе, језика и других посебних својстава који одређују нашу индивидуалну и колективну, националну особеност и зато и представљају основни разлог нашег историјског опстанка“.³⁶

Словеначки писци најдаље су отишли у преузимању политичке улоге у овим прекретним годинама. Крајем априла 1988. у Љубљани су промовисали своје „Тезе за Устав републике Словеније“ (30 страница малог формата и ситног слога). Руди Шелиго, председник Друштва словеначких писаца, објашњавао је да се њихов кон-

34 Исто.

35 Исто, 18.

36 Исто, 18–19.

цепт заснива на схватању како је социјализам утемељен на идеологији 19. века, па се полазиште алтернативног устава „смјешта с ону страну службених иницијатива за промјену Устава не само са становишта овога или онога уставног рјешења, него и са становишта основног идејног исходишта југославенског социјализма, за који се очито вјерује да још робује шаблони социјализма ‘једне боје’ и да репродуцира друштво с којим се не може у 21. стољеће“³⁷

Највише полемике изазвали су ставови да је југословенски систем био „примитивни социјализам“, па су и сви званични уставни амандмани одбачени као неприхватљиви не само за Словенију већ и за сву демократску јавност у Југославији. Од словеначке скупштине затражено је да распише референдум пре него што се изјасни о предложеним променама званичног устава. Словеначки писци оштро су се противили централизацији у одлучивању на свим нивоима друштвеног, економског, државнополитичког и културног живота у Југославији; такође, за њих је било неприхватљиво и даље одржавање друштвене својине; расподела националног дохотка Словеније морала је да буде у „неограниченој надлежности републике Словеније“, инсистирало се и на доследном поштовању „права народа на самоопредељење које укључује право добровољног удруживања у вишенационалне заједнице и отцјељења од њих“³⁸

Највећи део алтернативног устава био је посвећен афирмацији и заштити грађанских слобода. Руди Шелиго је то објаснио посебном осетљивошћу словеначке јавности на стање људских права: „Ми смо за то да ово друштво максимално отвори просторе људских слобода и сматрамо да се у томе никада не може претјерати. Нама треба правна држава којој ће на првом мјесту увек бити заштита и унапређење права човјека“³⁹

Убеђење српских интелектуалаца да у Словенији постоји завера против Србије и српског народа врхунац је достигло крајем фебруара 1989. после ескалације кризе на Косову и увођења ванредног стања у овој српској покрајини. Двадесетог фебруара 1989. почео је генерални штрајк албанских рудара у руднику Стари Трг код Приштине. Штрајкачи су уместо социјалних истакли политичке захтеве – обустављање најављених уставних и политичких промена. Јавност у Југославији била је не мало изненађена утицајем албанске опозиције – цео живот у Покрајини био је паралисан. Талас штрајкова захватио је све косовске општине, а рудари су најавили

37 Наведено према: „Kakav ustav hoće pisci“, *Danas*, 3. 5. 1988, 35.

38 Исто, 36.

39 Исто.

штрајк глађу. Група од 215 албанских културних и научних радника упутила је 22. фебруара „Апел“ Скупштини Србије и целокупној југословенској јавности у коме је тражила да се не мења положај Косова дефинисан 1974. године.⁴⁰

Тим поводом, делови власти, на челу са Савезом социјалистичке омладине, и алтернативне групе организовали су 27. фебруара 1989. у Цанкарјевом дому митинг подршке Албанцима. Прикупљана је финансијска помоћ за албанске рударе, протестовало се против уставне промене положаја Косова у Југославији, иако је више него јасно било да је Словенија кренула путем ка пуној независности. Све је то директно преношено на Телевизији Београд, па је ионако уморна српска јавност могла да види словеначке интелектуалце окићене беџевима са жутом Давидовом звездом и натписом: „Косово, моја дежела“. Ти људи држали су ватрене говоре у којима су осуђивали „нихилистичку, циничну и варварску“ политику Београда. Могли су да чују изјаве да је „трагедија Косова“ пре свега трагедија Албанаца а не Срба и Црногораца; величан је „достојанствен“ и „гандијевски“ став Албанаца, а њихова „несрећна судбина“ поређена је са судбином Јевреја у нацистичкој Немачкој.

Милан Кучан је напустио седницу федералног државног Председништва која се бавила стањем на Косову, дошао је на митинг у Цанкарјевом дому и изјавио да се у Старом Тргу где су, дубоко под земљом, тих дана штрајковали албански рудари, „брани авнојевска Југославија“, чиме је признао да је штрајк био политички. Осим тога, исказао је своју солидарност са протестом словеначке алтернативе у вези са људским правима на Косову и повезао грађанска права Албанаца са уставним принципима територијалне суверености и права на отцепљење. Кучан је Србију, иако је непуну годину раније добио сагласност Београда око амандмана на федерални устав у замену за смањење аутономије Косова путем ревизије српског устава, назвао „непријатељем словеначке демократије“.⁴¹

Најоштрија реакција из Београда стигла је преко Удружења књижевника Србије: одлучено је да се прекину сви односи са словеначким удружењем, коме је поручене следеће: „Пред лицем свих Словенаца и Срба и светске јавности оптужујемо вас за издају традиционалног, историјског и судбинског пријатељства наша два народа. Као што се у кући обешеног не спомиње уже, тако се српском

40 К. Николић – С. Цветковић, *Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку 1912–1990*, (Београд: Институт за савремену историју, 2014), 253.

41 Suzan Vudvord, *Balkanska tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata*, (Београд: Filip Višnjić, 1997), 103 i 408.

народу не смеју помињати јаме. Српски народ у јаме није одлазио добровољно, нити је из њих могао да се врати. Обавештавамо вас да прекидамо све односе са друштвом словеначких писаца због вашег организовања и учешћа на збору мржње према српском народу, одржаном у Љубљани 27. фебруара 1989. и вашег сврставања на страну непријатеља Србије“⁴²

Уследила је нова реакција поводом догађаја у Љубљани. У просторијама Народне библиотеке 4. марта је одржана ванредна скупштина Удружења књижевника Србије. Њена основна интонација била је садржана у идеји да се више не дозволи вређање једног народа и да му се више не подмеће „некакав грех“.

Матија Бећковић, тадашњи председник УКС-а, изјавио је: „Живимо заједно без заједничког живота“. Рекао је и да се „завађају два народа међу којима није било крвавих река и неизмирених рачуна“, да се о Србима говори с презиром и са висине, „спрда са српским светињама и шири страх од Србије“. У Словенији се није реаговало на „разапете људе на Косову, на споменике затрпане смећем“. Једина етнички чиста српска насеља биле су јаме, „а негде под земљом заувек је запечаћено пријатељство Јевреја и Срба“. Бећковић је оптужио Љубљану и Загреб да дају подршку једној страни земљи и њеној испостави: „Подносили смо равнодушност, сузбијали осетљивост, пристајали да је посреди необавештеност. Наши највећи напори дали су најгоре резултате. Говори се о нама с понижавајуће висине, показује упоран презир према нашим истинама. Шири се страх од Срба и спрда се са српским светињама и страдањима. И на шестстоту годишњицу косовског боја морамо се огласити: Косово је Србија и та чињеница не зависи ни од албанског менталитета, ни од српског морталитета“⁴³

Милорад Павић је говорио о томе да се српски народ налази између две моћне религијске интернационале, да је то једини народ „који нема међународну верску заштиту, при чему ни држава нема моћи да га штити“. Предложио је да се *Књига о Косову* Димитрија Богдановића преведе на енглески и француски језик, затражио је обнављање дипломатских веза Србије са САД-ом, Британијом, Француском и Израелом, као и да се 7. јула одликују сви страни издавачи који су штампали српске писце. Мирослав Егерић је позивао све у Југославији да ходају усправно, а не да у томе што су се Срби усправили виде опасност.⁴⁴

Вук Драшковић је тврдио да су Србе трећи пут у овом веку претекли догађаји: „Србија је ушла у први рат без националног про-

42 „Прекид односа“, *НИН*, 5. март 1989, 32.

43 „Престанимо да се мрзимо“, *НИН*, 12. март 1989, 39–40.

44 Исто.

грама прогласивши за свој циљ Југославију. Ни партизански ратни парламент у Јајцу није омогућио Србима сазнање шта је све и докле њихово. Циклус кашњења Срба затворио се у Брионској кројачници. Изневерени, осакаћени, понижени и преварени, то је историјски пресек Србије. Фатално ћемо платити кашњење на Косово уколико што пре не ускладимо захтеве са националним програмом⁴⁵

Зоран Глушчевић је предложио да се укине закон о заштити Јосипа Броза, да се кривично гоне живи и морално осуде мртви они који су својевремено донели закон који забрањује повратак српским породицама на Косово. Никола Милошевић је анегдотски представио трибализам на словеначки начин, рекавши да он не припада идејном плурализму већ идеологији Хотентота. Затражио је да се са Срба скине хипотека болшевизма, као и хипотека одбране исламског фундаментализма. Александар Петров је затражио да се Србији не држе лекције о демократији из Загреба и Љубљане: „Приписивати ванредне мере Србији је цинизам. Срби су под тим мерама овде у Југославији 40 година“⁴⁶

За Живорада Стојковића напад из Словеније није био увреда већ отржењење, али је оптужио и српски режим да се плаши опозиционог мишљења. Брана Црнчевић се осврнуо на „лаж која стоји“ иза пароле о братству и јединству: „Да смо се мање лагали, више би смо знали“⁴⁷ Милан Комненић је говорио о односу српског руководства према интелигенцији: „Они су препрека да се и ово што ми овде говоримо чује онако као и беседе из Цанкарјевог дома“⁴⁸

На крају је затражено да се рехабилитују сви српски интелектуалци прогоњени од режима и да Удружење књижевника Србије промени име у Савез српских писаца.⁴⁹

Слободан Селенић је сматрао да не треба сазивати ванредну скупштину Савеза књижевника Југославије, а о најновијим дешавањима је рекао: „Мислим да су Словенци направили катастрофалну грешку која се може тумачити на два начина: ако нису предвидели да ће оно што је изговорено у Цанкарјевом дому увредити Србе, онда је њихова способност предвиђања катастрофална. А ако су то знали, онда је ситуација још гора јер су у том случају свесно ишли на свађу и раздоре. Не могу Јоже Смоле и Руди Шелиго одлучивати хоћу ли ја бити увређен, а увређени су и огорчени сви, чак и неки осведочени пријатељи Словенаца који су све до овог случаја могли да буду некритични према

45 Наведено према: *Danas*, 7. 3. 1989, 38.

46 Исто, 39.

47 Исто.

48 Исто.

49 Исто.

словеначком понашању. Не знам како ће се догађаји даље развијати“.⁵⁰

На годишњој скупштини свог друштва, одржаној 28. марта 1989, словеначки писци поновили су захтеве за заштитом словеначког суверенитета. Од Скупштине Словеније је тражено да у амандмане на савезни устав (у његов нормативни део) укључи и предлог за увођење права на самоопредељење, укључујући и право на отцепљење. Усвојили су изјаву којом су потврдили своје ставове против увођења ванредног стања на Косову, а исказали су и „огорчење“ због одлука словеначких делегата у Скупштини СФРЈ: „Згрожени смо увођењем изванредних мјера на Косову, како због њихове упитне уставне основе, тако и због чињенице да је косовска Скупштина под притиском тих мјера гласала о прихваћању уставних промјена СР Србије. Не вјерујемо да су специјални одреди добри савјетници. Увјерени смо да је један тако важан посао као што је промјена устава могуће обавити само у демократичном окружју и уз поштовање воље народа“.⁵¹

Наставак сучељавања уследио је 8. априла у Београду, на седници Председништва Савеза књижевника Југославије којој нису присуствовали чланови из Хрватске и са Косова. Како су учавали коментатори, књижевници су били подељени по републикама и покрајинама чак и више него саме републике и покрајине, па зато није могло да дође ни до каквог договора, чак ни до отвореног разговора. Показало се да односи у Савезу књижевника и не постоје.⁵²

Иако је Удружење књижевника Србије прекинуло све односе са словеначким удружењем, писци из ове републике ипак су дошли у Београд. Руди Шелиго је одбацио све примедбе да су словеначки писци подржавали албанске националисте и да се никад нису борили и за српска права, али је нагласио да ће увек бити против модела друштва које успоставља „диференцијацију у контрареволуцији“ што проузрокује ванредне мере и укидање људских права. Миодраг Булатовић је рекао да Словенци сами себе воде у изолацију: „То није демократија већ бласфемija и велика срамота за један културан народ. Реч је о примитивној демократији са мало људског и много егоистичног“.⁵³ Адам Пуслојић је „подсетио“ Јашу Злобеца да му је у Бевђелији наводно рекао: „Ја вас Србе мрзим“.⁵⁴

На крају, није донесен никакав закључак који би врата дијалога оставио бар мало отвореним. Коментатор *Данаса* је закључио:

50 НИИ, 12. март 1989, 40.

51 „Izjava slovenskih pisaca“, *Danas*, 4. 4. 1989, 36.

52 Милан Дамњановић, „Гутање разума“, *НИИ*, 16. април 1989, 30.

53 Milan Већејић, „Množenje teških riječi“, *Danas*, 11. 4. 1989, 35.

54 Исто.

„Након ове седнице недвосмислено се намеће закључак да се писци Југославије, кроз иступе својих представника у Председништву свог савеза, нису ни за длаку померили са раније утврђених позиција. При томе, тешко је не устврдити да те позиције много више сличе и приличе политичким радницима него посленицима писане речи и слободне мисли“.⁵⁵

Коментатор НИН-а је био много оштрији у свом закључку: „Књижевници се баш нису показали. Не на овом састанку, не само у овогодишњим, прошлoгодишњим и претпрошлoгодишњим трактатима који нису имали никакве везе са културом ове земље и са великим интелектуалним размишљањима, како се претпоставља да књижевници размишљају, него су се, част изузецима, понашали као сеоске бабе које пишу песме. Они само пресликавају, по други пут сад већ непотребно, наше друштвене и политичке прилике. А какве су, знамо. И нисмо срећни. Ни ми, ни они“.⁵⁶

На крају је Друштво словеначких писаца, изјавом од 9. јуна 1989. коју је потписао Руди Шелиго, „одрекло“ право Савезу књижевника Југославије да даље заступа словеначко удружење. Централни је замерено више ствари: није било симултаног превођења на словеначки језик на Скупштини у Ђевђелији; нису подржане иницијативе за осуду монтираног процеса против „четворице“ у Љубљани и протест против (зло)употребе српског или хрватског језика на њему; затим, подршку није добила ни иницијатива за заштиту људских и грађанских права и за „мир и коегзистенцију“ свих народа на Косову, као ни протест против прогањања писаца и интелектуалаца и „апел књижевничке и људске савјести у вези с убојствима (чак и дјеце) на Косову и стаљинистичким прогонима против 215 албанских интелектуалаца који су у јавној расправи о уставним промјенама заговорали постојеће уставно уређење“.⁵⁷

Друштво словеначких писаца истицало је како је наилазило само на „блокаду, игнорирање и шутњу“ и да више не може да посматра „рушилачку акцију“ Удружења књижевника Србије: „У овим тренуцима и временима, који до темеља потресају Југославију, више је него примјетна чињеница да се Савез књижевника Југославије и поједина удружења писаца постављају на страну партијске државе, на страну крволочне идеје и реалсоцијалистичког концепта, по којему је човјек само зато ту и на свијету да служи идеји и систему, да се у њему расплине у ништа, или пак да својим животом храни нацио-

55 Исто, 36.

56 Дамњановић, „Ђутање разума“, 30.

57 Наведено према: „Blokada i šutnja“, *Danas*, 20. 6. 1989, 43.

налистичку митологију и њен експанзионизам. Тако се више не може прешућивати чињеница да су Савез и поједина друштва књижевника, а посебно Удружење књижевника Србије, у последње вријеме постали ратни бункери из којих се брани реалсоцијалистички систем и српски експанзионизам и у њихово име оправдава свакојако насиље над човјеком. Кад у тим тврђавама завлада шутња, каква је шутња о покољу Албанаца и чак и албанске дјеце, та је шутња само потврда система по мјери тенкова и до неба вапијућа шутња о концентрационим логорима с којима дио Југославије утире пут у ново тисућљеће. У тој опцији понашање и дјеловање Савеза нема више човјека и нема више ничег заједничког с пишчевом и људском савијешћу.⁵⁸

Уследила је жестока реакција у Србији. Слободан Ракићић, потпредседник УКС: „То саопштење о коме се толико говори, а мислим да му не треба давати неки значај, управо је на линији свега онога што је било карактеристично за досадашње понашање словеначких писаца. У том смислу може се рећи да ово саопштење ипак није никога изненадило. Што се мене лично тиче, ја подржавам свачије право да ради слободно и према сопственом нахођењу, па и самим тим право одлучивања словеначких писаца да ли ће њихово Друштво бити у Савезу. Сваки други одговор може бити злонамерно протумачен, а УКС нема намеру да игра улогу чувара Савеза, нити су његови интереси изван интереса осталих чланова. Чуди ме само зашто разлоге за такав потез Друштво словеначких писаца тражи на другој страни, оптужујући УКС за хегемонизам и деспотско понашање, а сам Савез за послушност Удружењу књижевника Србије.“⁵⁹

Закључна разматрања

У време распада Југославије, словеначко и српско руководство изградили су две визије и два различита погледа на будућност државе, што се показало као непремостива препрека и у дијалогу српских и словеначких интелектуалаца.

Док је Словенија трасирала пут своје независности, у Србији је покренута „антибирокуратска револуција“ чији је симбол био Слободан Милошевић. То је била ретроградна, конзервативна револуција која је историју враћала уназад, са несагледивим негативним последицама. За разлику од других револуција у источној Европи, у овој је комунистички апарат, предвођен Милошевићем, имао главну организациону и доминантну идеолошку улогу. Револуција у Ср-

58 Исто.

59 Наведено према: Meri Štajduhar, „Pobuna nadglasanih“, *Danas*, 20. 6. 1989, 42.

бији догодила се изнутра, из самог комунистичког окружења. Зато је она била конзервативна јер је, под снажним егалитаристичким наслеђем о „друштву правде“, вратила логику револуције, са свим насиљем које револуције увек носе у себи, и јер је одложила појаву оне друге, либералнодемократске револуције.⁶⁰

Милошевићеву конзервативну револуцију снажно је подржао и већински део српске интелигенције, што представља историјски феномен који није лако објаснити, али је јасно да је он оставио судбоносне последице по укупну историју српског народа на крају 20. века. Поједини мислиоци одавно су упозоравали на „издају интелектуалаца“ који су, као представници националне елите, постали острашћени заступници националних, расних или класних идеја, као и екстремизама који са њима иду. Тако су напуштене идеје идеализма и хуманизма, да би их замениле идеје „утилитарног реализма“.⁶¹

Милошевићева политика у чијем је центру био „народ“, веома брзо је добила подршку српског колективистичког културног модела. На стварање таквог модела пресудан утицај имала је српска хуманистичка интелигенција која се формирала још у 19. веку под доминантним обрасцем народа као целине, у његовој емпиријској конкретности и у најразноврснијим облицима испољавања народног живота. То је значило да је „народ“ творац духовних вредности највишег ранга на којима треба сви да уче. Из тога је проистекло и уверење да основни задатак учених људи није био да „уче народ“, него да од њега „уче“. То је био примарни услов за „учене људе“ – тек када усвоје све што народ као колектив може да им понуди, они могу да постану истински „учитељи народа“ и да допринесу његовом културном уздицању.⁶²

Догађаји у Словенији имали су доста сличности са „догађањем народа“ у Србији: легитимацијски предзнак био је готово истоветан – стварна државност – али је исходиште било потпуно различито. Онако како је народ у Србији од Милошевића очекивао да се избори за српску државност, тако је и алтернативна сцена у Словенији од Кучана тражила да изабере пут: са „народом“ или против њега. Прва опција значила је добијање велике подршке, баш као

60 Dejan Jović, „Osma sjednica: uzroci, značaj, interpretacije“, *Slobodan Milošević – put ka vlasti. Osma sednica CK SK Srbije – uzroci, tok i posledice* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Stirling: Centar za proučavanje evropskog susedstva, 2008), 61.

61 Опширније о томе: Nebojša Katić, „Iz drugog ugla“, datum pristupa 21. 12. 2015, <https://nkatic.wordpress.com/>

62 Николић, *Српска књижевност и политика*, 414.

што је то учинио и Милошевић; друга опција значила би крај социјализма у Словенији, али и крај живота Словеније у Југославији. Словеначко руководство се окренуло Словенији, Кучан се понео готово исто као и Милошевић: бојећи се превласти „националиста“, постао је вођа националног покрета и тражио је, као и Милошевић, стварну државност за своју републику у југословенској федерацији. Разлика је била судбоносна за Југославију: Србија је сматрала да је њена државност тек први корак према јединству Југославије, а Словенци су сматрали да су та два циља неспојива.⁶³ Каснији разлаз био је историјска неминовност.

Литература

1. Аврамовић, Зоран. *Чији је књижевник и његово дело. Расправа о културном идентитету српске књижевности*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2003.
2. Berend, Ivan. *Centralna i Istočna Evropa 1944–1993: iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*. Podgorica: CID, 2001.
3. Већејић, Милан. „Множење теških ријечи“. *Danas*, 11. 4. 1989.
4. Vudvord, Suzan. *Balkanska tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata*. Beograd: Filip Višnjić, 1997.
5. Gržinić, Marina. *Avangarda i politika. Istočnoevropska paradigma i rat na Balkanu*. Beograd: Beogradski krug, 2005.
6. Дамњановић, Милан. „Гутање разума“. *НИН*, 16. април 1989.
7. Dimitrijević, Nenad. „Reči i smrt: nacionalistička konstrukcija stvarnosti“. *Reč. Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja* 60/5, decembar 2000.
8. Dragović-Soso, Jasna. „Spasioci nacije“. *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*. Beograd: Fabrika knjiga, 2004.
9. Đukić, Slavoljub. *Lovljenje vetra. Politička ispovest Dobrice Ćosića*. Beograd: Samizdat B92, 2001.
10. Jović, Dejan. „Strah od postojanja manjina i sukob u prethodnoj Jugoslaviji“. *Reč. Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja* 65/11, mart 2002.
11. Jović, Dejan. *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Četvrtе Jugoslavije 1974–1990*. Beograd: Samizdat B92, Zagreb: Prometej, 2003.

63 Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Četvrtе Jugoslavije 1974–1990*, (Beograd: Samizdat B92, Zagreb: Prometej, 2003), 448–449.

12. Jović, Dejan. „Osma sjednica: uzroci, značaj, interpretacije“. *Slobodan Milošević – put ka vlasti. Osma sednica CK SK Srbije – uzroci, tok i posledice*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Stirling: Centar za proučavanje evropskog susedstva, 2008.
13. Katić, Nebojša. „Iz drugog ugla“. Datum pristupa 21. 12. 2015. <https://nkatic.wordpress.com/2011/03/30/izdaja-intelektualaca/>
14. Kermauner, Taras – Boris A. Novak, „O komunizmu i nacionalizmu, književnosti i politici, Sloveniji i Jugoslaviji, bolu i Bogu“. *Sarajevske sveske* 4/2003.
15. Kreft, Lev. „Umetnost i politika – slučaj pozorišta“. *TkH, časopis za teoriju izvođačkih umetnosti* 3/2002.
16. Malešević, Siniša. „Od organskih zakonodavaca do organicističkih tumača: intelektualci u Jugoslaviji i postjugoslovenskim državama“. *Reč. Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja* 70/16, jun 2003.
17. Марковић, Предраг. „Однос Партије и Тита према југословенском и националном идентитету“. *Идентитет: Срби и/или Југословени*, ур. Светлана Љубоја, Предраг Марковић, Ласло Секел, Мирјана Васовић. Београд: Институт за европске студије, 2001.
18. Николић, Коста. *Српска књижевност и политика 1945–1991. Главни токови*. Београд: Завод за уџбенике, 2012.
19. Николић, Коста – Срђан Цветковић. *Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку 1912–1990*. Београд: Институт за савремену историју, 2014.
20. Реџе, Вођо. „Slovenija u procesu raspada socijalističke Jugoslavije“. *Gračanički glasnik* 30/15 (2011).
21. „Срби и Словенци“. *Књижевне новине*, 15. новембар и 1. децембар 1987.
22. Штајдухар, Мери. „Pobuna nadglasanih“. *Danas*, 20. 6. 1989.
23. Штковић, Милојка. „Самоопредељење народа и распад Југославије“. *Kultura polisa* 15/2011.

Summary

Kosta Nikolić
Institute for Contemporary History

Serbian and Slovenian Intellectuals on the Eve of the Breakdown of Yugoslavia 1986–1989.

Abstract: The paper discusses the confrontation between Serbian and Slovenian intellectuals (literary historians and writers, philosophers, sociologists, political theorists) in the years before the breakup of Yugoslavia. They were the leaders of “a new wave” which had fundamentally shaken communist Yugoslavia and in the end led to its breakdown. The Serbian and Slovenian intellectual scenes positioned themselves as an alternative to the political system in their republics. Writers had a special place in that process by reviving the old romantic narrative about “the defence of the nation”.

Key words: Yugoslavia, Serbia, Slovenia, intellectuals, nationalism

It is common to say that intellectuals from Belgrade and Ljubljana were the leaders of “the awakening of democracy” in Yugoslavia after the death of Josip Broz Tito. However, they later on an insurmountable division took place between them regarding the question of the survival of the common state. The conflict was deepened with Slovenians refusing to show solidarity with Serbs on the question of Kosovo. Exposed to the Slovenian alternative political scene was the Yugoslav National Army that was seen as a bastion of communism in Slovenia, but the powerful myth of an army as the basis of statehood was still strong. That is why the Slovenian commitment to a civil society was interpreted as an attack on the fundamental principles of the Yugoslav state.

In the mid 80s of the 20th century Slovenia embarked on a period of liberalism without precedent in the existing communist world. Geopolitically being a western country, with a highly developed cultural

identity, unburdened with national minorities, especially the Serbian one, the Slovenians strived to exit Yugoslavia and join the European Community. In that kind of spiritual and political milieu, Slovenia entered a period of epochal civil initiatives. They demanded that the communists check their legitimacy in free parliamentary elections. At the same time, a conservative revolution was conducted in Serbia with Slobodan Milošević as its the symbol. Its aim was to renew the egalitarian society and a united Serbian state. These differences were obstacles in the dialogue between Serbian and Slovenian intellectuals because both sides blindly followed the policies of their republican leaderships.